



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

5. Rebelle en complotten

In de beslissende jaren 1425-33 werd de strijd om de macht in Henegouwen, Holland en Zeeland beslecht, met inzet van alle denkbare middelen, zoals een heroïsche ontsnapping, partijstrijd, moord en doodslag, belegeringen en invasies, opstanden en verzet, economische oorlogvoering, kaperijen, rebelle en sabotage, complotten en executies, bluf en propaganda, liefde en verraad. Hoe speelde Margaretha haar spel, nu Filips de Goede als hoofd van de Bourgondische dynastie Jacoba's positie openlijk aanvocht?

5.1 Het behoud van Schoonhoven (1425)

Op 6 januari 1425 overleed Jan van Beieren, waarschijnlijk aan de late gevolgen van een poging tot vergiftiging in de zomer van 1424. Jan van Vliet, de echtgenoot van Jacoba's bastaardzus Beatrix, werd voor de moord veroordeeld, nadat hij had bekend gif te hebben aangebracht op het gebedenboek van de overledene. Hij zei te handelen in opdracht van een Engelse koopman en Hoekse ballingen, die hij in Schoonhoven had ontmoet. Jacoba en Humphrey, die op dat moment een invasie vanuit Engeland voorbereidden, hadden duidelijk belang bij de moord. De link met Schoonhoven, dat tot Margaretha's weduwgoed behoorde, wijst ook op haar betrokkenheid, maar in contemporaine bronnen zijn hiervoor verder geen concrete aanwijzingen te vinden. Wel had zij naast het belang van haar dochter door haar conflict met Jan van Beieren ook een persoonlijk motief. Het is aannemelijk dat zij op z'n minst van het plan op de hoogte was, maar welke rol zij precies heeft gespeeld valt niet meer te achterhalen.¹

Met de dood van Jan van Beieren kwam in Holland een einde aan een periode van relatieve rust. De Kabeljauwen, die de macht in het graafschap in handen hadden, negeerden Humphreys aanspraken en huldigden Jan van Brabant als opvolger. De Hoeken daarentegen zagen de kans schoon om de macht naar zich toe te trekken, door Jacoba's Engelse echtgenoot te steunen. In maart 1425 namen ze Schoonhoven in. Verschillende kronieken vermelden Margaretha's betrokkenheid hierbij. De Hoeken die Schoonhoven innamen waren 'haar vrienden' en handelden met haar toestemming.²

Margaretha en haar dochter verbleven sinds 15 juni in Gent. Dit gedwongen verblijf was weliswaar een vorm van gevangenschap, maar de leefomstandigheden waren niet veel anders dan zij gewend waren. De stad had beide vorstinnen en hun gevolg waardig ontvangen en ze leefden op stand. Jacoba verbleef in de Posteerne, een wat achteraf gelegen voormalige residentie van de graven van Vlaanderen. Het was de favoriete verblijfplaats in Gent van haar overgrootvader Lodewijk van Male geweest. Het gebouw was enigszins vervallen, maar werd voor haar verblijf opgeknapt.³

Meestal wordt aangenomen dat ook Margaretha in de Posteerne verbleef. Een Antwerps handschrift schetst echter een ander beeld. Het betreft een Franstalige voortzetting uit de

¹ De Kabeljauwen hielden twee Leidenaren, genaamd Pieter en Dirk Butewech, verantwoordelijk voor de vergiftiging. Bousmar, *Empoisonneuse*, 80-83; Janse, *Jacoba*, 211-12, 280; Jansma, *Raad*, 203; Schneider, *Johann von Baiern*, 125, 231-36; Van Mieris, *Charterboek IV*, 729-30; Vaughan, *Philip the Good*, 52-53; Margaretha wordt in de 16^{de} eeuwse kroniek van de Friese geleerde Ubbo Emmius als opdrachtgever aangeduid (Ubbo Emmius, *Historiae*, 350).

² Janse, *Jacoba*, 236-37; *Beke-vervolg*, 371; *Qualiter Philippus Dux*, 18; *Gouds kroniekje*, f 125.

³ Boone, *Princess*, 85; Janse, *Jacoba*, 229-33; Devillers, *Cartulaire IV*, 486; *Beke-vervolg*, 375; Vinchant, *Annales IV*, 102; Boone, *Princess*, 85.

tweede helft van de vijftiende eeuw van een Hollands kroniekje. Dirk Schoenaers heeft recent aan het licht gebracht dat de beschrijving van de gebeurtenissen na 1417 in dit handschrift op een aantal punten afwijkt van die in een gepubliceerde versie van dezelfde kroniek. De auteur van het Antwerpse handschrift lijkt opvallend goed op de hoogte zijn van een aantal tot dusver onbekende details, ook met betrekking tot Margaretha. Volgens deze tekst verbleef zij in Gent in het huis van een rijke burger, dat minder goed werd bewaakt dan Jacoba's verblijfplaats.⁴

Janse ging er vanuit dat Margaretha in Gent vrij was om te gaan en staan waar ze wilde, en dat ze met Jacoba meeding om 'een oogje in het zeil te houden'. De betreffende oorkonde wekt echter een andere indruk. Hierin verklaarde Filips de Goede *beide* vrouwen in bescherming te nemen. Dit impliceert dat hun status in Gent vergelijkbaar was, hetgeen zou betekenen dat ook Margaretha de stad niet vrij kon verlaten.⁵ De Antwerpse tekst bevestigt dit. Wel had Margaretha meer bewegingsvrijheid, mogelijk omdat het ontsnappingsrisico in haar geval minder groot werd geacht.

De leden van Margaretha's hofhouding konden zich wél vrij bewegen. Zij werd in Gent vergezeld door hofmeester Gilles de Goegnies, de heren van Steenkerke en Haynin, de dames van Haynin en Roisin, opperschenker Jan van Fantegnies, kapelaan Gerard le Maire, en vermoedelijk vele anderen.⁶ Haar generaal ontvanger in Henegouwen, Piérard le Fèvre, kwam diverse malen naar Gent om geld te brengen en zaken met haar te bespreken. Ook reisde hij voor haar naar Brugge. Margaretha verkocht juwelen en zilverwerk om in haar levensonderhoud in Gent te kunnen voorzien. Over haar contacten met Holland in deze periode is niets bekend. Wel werd zij in juli bezocht door haar Zeeuwse raadsheer Floris van Haamstede, een vooraanstaand lid van de Hoekse partij.⁷

Terwijl Jacoba en Margaretha in Gent werden vastgehouden droeg Jan van Brabant het bestuur over Holland en Zeeland voor 12 jaar over aan de hertog van Bourgondië. Net als destijds bij het verdrag van Woudrichem speelden financiële overwegingen hierbij een belangrijke rol. De Kabeljauwen probeerden intussen Schoonhoven te heroveren, maar slaagden daar niet in. Eén van de redenen was dat Utrecht weigerde om Hollandse troepen toe te laten op het gebied dat grensde aan Schoonhoven. De stad wilde geen problemen krijgen met Margaretha: '*... mer overmits grote last, die ons by toecomenden tyden daervan aenleggghen ende comen mocht van onser ghenedighen vrouwe van Bourgoenghen ende van Hollant, die de stede ende slot tot Schoenhoven hoer syn op dese tyt...*'.⁸ Na bemiddeling door de hertogen van Bourgondië en Kleef werd het beleg gestaakt. De stad bleef in handen van de Hoeken. Volgens het hiervoor genoemde Antwerpse handschrift had de Hoekse edelman Gerrit van Poelgeest als aanvoerder een cruciale rol gespeeld tijdens het beleg, tegen een royale vergoeding van 100 gouden munten (clinkaerts) per dag, *plus expenses*.⁹ Na de oorlog zou hij Margaretha's voornaamste vertegenwoordiger in Holland worden.

⁴ Dirk Schoenaers, publicatie in voorbereiding.

⁵ Cauchies, *Ordonnances*, 21; Janse, *Jacoba*, 232-33, 336.

⁶ De heren van Haynin en Steenkerke en Jan van Fantegnies waren door Jan van Brabant gevangen genomen bij de inname van Mons, maar kennelijk kort daarna weer vrijgelaten (Flammang, *Partis*, 547 nt. 24).

⁷ ADN, B 7983, f 4, 5, 8v, 11v, 39, 40, 55v; Boone, *Princess*, 82. Floris van Haamstede wordt in de rekeningen van Margaretha's Henegouwse douarie soms eenvoudig aangeduid als 'mess Floris' (zie bijv. ADN, B 7979, f 56).

⁸ Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, 163; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, p. 655; Dodt van Flensburg, *Archief Utrecht*, 200.

⁹ Dirk Schoenaers, publicatie in voorbereiding.

Enkele dagen later ontsnapte Jacoba, met hulp van de Hoeken, uit Gent naar Schoonhoven. Opnieuw is het hoogst aannemelijk dat Margaretha op de hoogte was, maar ook hier ontbreekt concrete informatie over haar rol. Rekeningposten verraden alleen dat zij op 31 augustus, de dag van Jacoba's vertrek en tevens eind van het financiële boekjaar, zaken aan het afsluiten was. Zo gaf zij haar Henegouwse ontvanger die dag geld om haar verblijf in Gent tot 1 september te betalen. Ook betaalde ze twee zilveren bekers die ze kort daarvoor had geschonken aan de dames van Haynin en Roisin, die bij haar in Gent verbleven.¹⁰ Voor welke diensten dit een beloning was is onbekend, maar het ligt voor de hand een verband met Jacoba's ontsnapping te veronderstellen.

Margaretha bleef na het vertrek van haar dochter nog enige tijd in Gent en zag toe op het maken van een inventaris, door Bourgondische vertegenwoordigers, van de grote hoeveelheid door haar dochter achtergelaten meubels, serviesgoed, tapijten en kledingstukken, wapens en boeken. Eind september was ze teruggekeerd in Le Quesnoy.¹¹

5.2 Een rebelse weduwe (1425-28)

Margaretha's steun aan Jacoba en Humphrey en haar weigering om deel te nemen aan het verdrag van Douai vormden de aanleiding tot een openlijk conflict met haar eigen dynastie. Ze werd als rebel beschouwd, omdat zij het gezag van Jan van Brabant als graaf van Henegouwen niet meer erkende.¹² In de *Brabantsche Yeesten* worden Margaretha's opstandigheid en de hiertegen genomen maatregelen als volgt omschreven:

*Ende want Vrou Jacoppen moeder vorscreven
Jeghen hertoghe Janne rebel es bleven,
Dede die hertoghe beslaen sonder cesserren
Tsijnre taflen behoef, ende aresteeren
Al haer goede ende duwaerie, die de vrouwe
Hadde in den lande van Henegouwe
Ende in Hollant ooc voortane*¹³

Hoe Margaretha's rebellie zich precies uitte is onbekend. Deze blijkt vooral uit de maatregelen die de Bourgondiërs tegen haar namen. Een aanzienlijk deel van haar weduwegoederen in Henegouwen, Holland en Zeeland werd in beslag genomen. De betaling van Margaretha's jaarrente uit Henegouwen werd gestaakt en delen van haar Henegouwse douarie werden ingenomen. Jan van Brabant verving haar lokale ontvangers door zijn eigen ambtenaren, waardoor zij geen inkomsten meer ontving uit deze gebieden. Ook liet hij, terwijl Margaretha in Gent verbleef, beslag leggen op geld dat zij tegoed had uit de nalatenschap van Jan van Beieren.¹⁴

Voor zover bekend heeft Filips de Goede zijn tante niet openlijk van rebellie beschuldigd, maar hij steunde de maatregelen tegen haar door in juli 1425 Flobecq en Lessines in leen aan Jan van Brabant te geven, hoewel hij ongetwijfeld wist dat deze

¹⁰ ADN, B 7983, f 5, 55v; Devillers, *Cartulaire VI*, 84; Janse, *Jacoba*, 234-35.

¹¹ ADN, B 7983, f 7r, 10r; Boone, *Princess*, 82.

¹² *Ann St-Ghislain*, 544; Dynter, *Chronica*, VI 459; *Qualiter Philippus Dux*, 21; Vinchant, *Annales IV*, 102. Volgens Von Löher was Margaretha nog betrokken bij vredesonderhandelingen in oktober en december 1425. Het is mij onduidelijk waarop hij dit baseert (Von Löher, *Beiträge I*, 88)

¹³ *Brab. Yeesten*, VII 15.739-45, zie ook 16.603-17.

¹⁴ ADN, B 7983, f 40-41. Het testament van Jan van Beieren is voor zover bekend niet bewaard gebleven. Zie over de economische maatregelen tegen Margaretha ook hoofdstuk 8.

gebieden tot Margaretha's douarie behoorden. Jan van Brabant had kort daarvoor de erfenis van Jan van Beieren in Holland aan Filips in leen gegeven, maar had daarbij expliciet een uitzondering gemaakt voor de douarie van Elizabeth van Görlitz.¹⁵ Bovendien werd in december 1425 Margaretha's douarie in Holland, afgezien van Schoonhoven, door Filips de Goede in beheer gegeven aan Jacob van Gaasbeek, een vooraanstaande Kabeljauw die als legeraanvoerder in dienst was van de Bourgondische hertog en als zodanig één van de belangrijkste tegenstanders van Jacoba in Holland.¹⁶ Hij voerde het beheer over Texel, Wieringen, het baljuwschap Beverwijk, en Noordwijk met de dorpen Lisse, Hillegom en Voorhout. Vanaf 1427 verpachtte hij, met toestemming van Filips, '*alle mijnre oude vrouwer goede*', behalve het rentmeesterschap van Noordwijk, tot de dag waarop de vrede tussen Filips en Jacoba werd gesloten met de Zoen van Delft, op 3 juli 1428. Uitgaven door of voor Margaretha ontbreken in de rekeningen over deze periode. Ook het salaris van haar ambtenaren werd niet betaald. Van Gaasbeek daarentegen ontving een aanzienlijk percentage van de inkomsten als beloning voor het beheer.¹⁷ De netto opbrengst van het noordelijke deel van Margaretha's Hollandse douarie over de jaren 1425-1428 werd door Filips de Goede in zijn geheel gebruikt om een schuld bij Jacob van Gaasbeek af te lossen. Margaretha ontving hierdoor in de oorlogsjaren geen inkomsten uit het grootste deel van haar Hollandse domeinen. Ook haar inkomsten uit Henegouwen daalden dramatisch. In 1427 ontving zij nog maar een fractie van haar gebruikelijke inkomsten.¹⁸

5.3 De douarie als haard van verzet

Filips oefende financiële druk uit door zijn tante haar inkomsten te ontnemen, maar er waren vermoedelijk meer redenen om haar gebieden te bezetten. Vanuit Margaretha's douarie werd op uiteenlopende manieren verzet gepleegd tegen Jacoba's tegenstanders. Gebieden die behoorden tot de douarie huisvestten ballingen, leverden troepen, geld en voorraden aan Jacoba's leger en weigerden belasting te betalen aan haar tegenstanders. Margaretha's belofte aan Jan van Beieren in 1424 om zich '*mit hore steden, sloten en landen*' verder buiten het conflict met hem te houden maakt al duidelijk dat dit voorheen niet het geval was. In Schoonhoven hielden zich ook toen al ballingen schuil, terwijl Noordwijk in 1423 weigerde belasting te betalen aan Jan van Beieren.¹⁹

Tijdens de oorlog van 1425-28 waren de gebieden die behoorden tot Margaretha's douarie haarden van verzet tegen de hertog van Bourgondië. Troepen uit Beverwijk, Texel en Wieringen maakten deel uit van Jacoba's leger bij het beleg van Haarlem in april 1426.²⁰ Texel verleende daarnaast ook financiële steun. Opbrengsten van de Texelse molen werden in 1426 aan Jacoba geschonken, vanwege het beleg van Haarlem: '*Item van der muelen niet ontfaen, want die gemeente van Texel hebben die gebruyct ende miinre vrouwe tgelt dair of gesent doe si voir Hairlem lach*'.²¹ Inwoners verzetten zich tegen het

¹⁵ Verkooren, *Inventaire 3-IV*, 300-301. Het gebied rondom Flobecq en Lessines, in het noorden van Henegouwen, was betwist gebied tussen Vlaanderen en Henegouwen (Arnould, *Dénombrements*, p. 202, nt. 1).

¹⁶ Volgens Löher gaf Filips na Jacoba's vlucht naar Engeland al bevel tot inbeslagname van Margaretha's steden en sloten, maar vermoedelijk is hier sprake van een chronologische vergissing. Uit rekeningen blijkt dat de Henegouwse douarie van 1420-25 in bezit van Margaretha was (ADN, B, 7979-7983; Von Löher, *Beiträge I*, 49).

¹⁷ Van de renten uit Texel ontving hij bijvoorbeeld tien procent.

¹⁸ N.A., AGH 60-63; AGH 61, f 8v,9; Brandsma, *Princely widows*, 110-114. Zie ook paragraaf 8.5.

¹⁹ Samen met andere dorpen moest Noordwijk in 1427 haar neutraliteit bewijzen (De Moor, *Noordwijk*, 158).

²⁰ Voor een overzicht van gebieden die behoorden tot de Hollandse douarie: zie de kaart in Bijlage 4.

²¹ N.A., AGH 60, f 6.

betalen van belastingen. Willem van Alkemade, die door Jacob van Gaasbeek als ontvanger voor Texel was aangesteld, heeft ‘*tot veel tiden boden gesent bi bevelen des tresoriers in Texel an der gemeente, also si altiit onwillig waren hoir gelt te betalen*’. Nadat hij van het eiland was verdreven omdat hij belastinggeld kwam innen nam hij op zijn volgende reizen versterking mee.²² Texel en Wieringen waren belangrijke uitvalsbases voor de Hoekse vloot die onder leiding van Willem van Brederode de Zuiderzee onveilig maakte. In het voorjaar en de zomer van 1426 kwamen de bewoners van Kennemerland, West-Friesland en Waterland onder zijn leiding in opstand tegen de Bourgondische hertog. De opstand werd tot twee keer toe neergeslagen en de inwoners, waaronder die van Beverwijk, Texel en Wieringen, werden streng bestraft.²³

In maart 1427 werd er bij Filips de Goede geklaagd over onveiligheid, onder andere in de buurt van Haarlem.²⁴ In het gebied rondom Noordwijk, met slot Teilingen en de dorpen Lisse, Hillegom en Voorhout, werden ballingen en vijanden van Filips de Goede gehuisvest. Inwoners brachten boodschappen over aan Jacoba, voorzagen haar leger bij Haarlem en de Kennemers van proviand, en voegden zich bij haar in Gouda. Men beklagde zich over Van Gaasbeek en gehoorzaamde hem niet. Ook in verschillende dorpen in het baljuwschap Beverwijk verbleven ballingen.

In hoeverre Margaretha zelf de hand heeft gehad in de opstandigheid in de gebieden die behoorden tot haar Hollandse douarie is onbekend. Voor zover bekend verbleef zij in van het najaar van 1425 tot medio 1427 voortdurend in Henegouwen, vanwaaruit zij via boodschappers contact hield met Jacoba. De noordelijke delen van Margaretha's douarie behoorden tot een groter gebied dat tegen de hertogelijke belastingen in opstand kwam. Hieraan lagen ook bredere oorzaken dan trouw aan de landsvrouw ten grondslag,²⁵ maar dat neemt niet weg dat de hertog vermoedelijk minder grip had op gebieden die tot een douarie behoorden, terwijl Jacoba hier via bondgenoten van haar en haar moeder makkelijk een ingang kon vinden.

Ook in Henegouwen werd vanuit de douarie een bijdrage geleverd aan de strijd, en in dit geval is duidelijk dat Margaretha hier zelf de hand in had. In 1425 hadden haar aanhangers uit Le Quesnoy het kasteel van het nabij gelegen Quiévrain, dat toebehoorde aan één van haar tegenstanders, de heer van Enghien, in brand gestoken ‘in aanwezigheid van mevrouw’. Le Quesnoy weigerde belasting te betalen aan Jan van Brabant en Margaretha werd ook hier beschuldigd van het herbergen van zijn vijanden.²⁶

5.4 Een complot tegen de hertog van Brabant? (1426)

Op 6 december 1426 werd in het Zoniënwood bij Brussel, waar Jan van Brabant op dat moment aan het jagen was, een man gearresteerd die zich verdacht gedroeg. De man, genaamd Jean Chevalier en afkomstig uit Ath, werd in Brussel meerdere dagen verhoord. Aanvankelijk vertelde hij dat hij gevangen was genomen tijdens de slag bij Brouwershaven en dat hij de hertog van Brabant wilde vragen om te helpen bij het betalen van zijn losgeld. Maar nadat hij op de pijnbank was gelegd kwam hij met een ander verhaal. Hij

²² N.A., AGH 60, f 8r,v, 16v; AGH 61, f 4 r,v; AGH 62, f 4r,v,5r. Zie ook Bijlage 10.

²³ Janse, *Jacoba*, 248; Bos-Rops, *Geld*, 185; Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, 224-229; Paviot, *Politique navale*, 67-68; Scholtens, *Kennemerland*, 116-117. In april 1426 verleende Jacoba Kennemerland en Kennemergevolg, inclusief Beverwijk, voorrechten omdat deze gebieden haar steunden (Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, p. 677, nr. 1132; Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, 221-223).

²⁴ Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, p. 687 nr. 1154;

²⁵ Hoppenbrouwers, *Rebels*.

²⁶ Devillers, *Cartulaire IV*, 463; Flammang, *Partis*, 547, noot 25; Janse, *Jacoba*, 257.

was door Margaretha van Bourgondië ingehuurd om informatie te verzamelen over Jan van Brabant. In de dagen die volgden werd Chevalier steeds spraakzamer. Margaretha en haar volgelingen hadden de hertog van Brabant gevangen willen nemen, niet om hem te doden, maar om hem ertoe aan te zetten een officiële verklaring op te stellen, waarin hij afzag van zijn rechten op Henegouwen, Holland en Zeeland.²⁷

De arrestatie en het verhoor van Jean Chevalier beslaan maar liefst zeven pagina's in de Brabantse kroniek van Emond de Dwynter, met zoveel details dat het lijkt alsof de schrijver er zelf bij was, wat goed mogelijk is. De Dwynter was in de eerste helft van de vijftiende eeuw secretaris van de hertogen van Brabant. Hij schreef zijn kroniek enkele jaren na Margaretha's overlijden en bood deze vervolgens aan Filips de Goede aan.²⁸ Hij vermeldt de dagen en tijden waarop het verhoor plaatsvond, de namen van raadsheren van de hertog van Bourgondië die op de tweede dag bij het verhoor aanwezig waren, en Chevaliers getuigenis de dag erna, op 18 december, voor de Staten van Brabant. Volgens deze kroniek verstreekte Chevalier informatie over de oorlogssituatie in Henegouwen, zoals het feit dat Le Quesnoy en Ath in handen van de gravin-weduwe waren gebleven, terwijl het vlakbij Le Quesnoy gelegen kasteel van Potelle in handen van de Brabanders was. Hij getuigde ook over het aantal soldaten in Le Quesnoy, een gegeven dat de Brabanders zeker zal hebben geïnteresseerd, en dat in Le Quesnoy het gerucht ging dat de weduwe een beroep had gedaan op de hertog van Bourgondië om haar te helpen haar douarie terug te krijgen. Dergelijke informatie suggereert dat Chevalier zich in de omgeving van Margaretha ophield, maar ik ben zijn naam in andere bronnen niet tegengekomen. Wel was dertien jaar later, in 1439, een meester Jean Chevalier, arts, lid van haar hofhouding. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat dit een familielid was van de inmiddels geëxecuteerde spion, maar het kan ook toeval zijn, de naam kwam vaker voor.²⁹

Uit de getuigenis van Chevalier komt Margaretha als zijn belangrijkste opdrachtgeefster naar voren, maar hij vermeldde ook de betrokkenheid van anderen. Zo wordt een prominente rol toegeschreven aan ene Lambert van Binche, die als raadsheer steeds bij Margaretha's gesprekken met Chevalier aanwezig was en soms ook zelf het woord voerde. Ook deze Lambert heb ik in de bronnen met betrekking tot Margaretha verder niet aangetroffen.

Margaretha en haar aanhangers hadden genoeg motieven voor een dergelijk complot. In de *Brabantsche Yeesten* wordt een verband gelegd met de inbeslagname van haar douarie door Jan van Brabant. De Dwynter geeft drie motieven. Ten eerste wilde Margaretha teruggave van haar douarie afdwingen. Voorts wilden anderen, die in de oorlog hun goederen waren kwijtgeraakt, genoegdoening, en tenslotte zou 'de vrouwe' sneller bevrijd worden van de hertog van Bourgondië in Holland. Dit duidt op betrokkenheid van Jacoba. In de kroniek is sprake van een in Engeland bestelde halsband voor de gevangene, hetgeen suggereert dat ook Humphrey in het complot zat. Jacoba's betrokkenheid komt nog duidelijker naar voren uit een element van zijn verhaal dat Chevalier op het laatste moment nog opbiechtte: Jacoba zou vanuit Holland een ring naar haar moeder hebben

²⁷ Dwynter, *Chronica*, VI 473-80; *Brab. Yeesten*, VII 16.620-914; Janse, *Jacoba*, 257-260; Stein, *Affaire*, 9.

²⁸ De Dwynter begon het werk aan zijn kroniek in de jaren 1443-44 (Stein, *Politiek*, 72). Andere kronieken vatten de gebeurtenissen beknopt samen (Vinchant, *Annales IV*, 111; Wavrin, *Croniques*, 224; Von Löher, *Beiträge II*, 123-24).

²⁹ ADN, B 3373, 113.502. De Jean Chevalier die in 1426 werd gearresteerd werd na de dood van Jan van Brabant, die beloofd had hem in leven te laten, op bevel van Filips van Sint-Pol alsnog onthoofd en gevierendeeld op de markt van Brussel.

gestuurd. Toen Margaretha deze ring zag stuurde zij Chevalier direct naar Brabant. Moeder en dochter hadden de operatie dus samen voorbereid.³⁰

Het verhaal is overtuigend, misschien zelfs een beetje tè. Een interessant gegeven dat De Dwynter heeft weggelaten is dat Filips de Goede vanaf de dag van de arrestatie, 6 december 1426, zelf in Brussel aanwezig was. Hij was dus vrijwel zeker direct van de arrestatie op de hoogte en kan invloed hebben uitgeoefend op de verdere gang van zaken, al was hij tijdens het officiële verhoor alweer vertrokken.³¹ Zou Filips de Goede er bij de Brabantse ondervragers op hebben aangedrongen een bezwarende verklaring tegen zijn tante te verkrijgen? Hij zal er in elk geval niet voor hebben gepleit om de affaire in de doofpot te stoppen.

Het is uiteraard mogelijk dat Margaretha spionnen in dienst had om Jan van Brabant in de gaten te houden, en wellicht rekende ze er nog steeds op dat ze haar petekind, wanneer ze hem isoleerde van zijn omgeving, zou kunnen overtuigen van haar gelijk. Maar zeker is dit niet. In dit verband is het opmerkelijk dat het Utrechts-georiënteerde *Beke-vervolg* een vergelijkbaar verhaal vertelt, maar dan over de tegenpartij. Jan van Brabant zou in 1420-21 plannen hebben gehad om Jacoba gevangen te laten nemen, om haar het verdrag van Sint-Maartensdijk alsnog mede te laten bezegelen, en dit zou de aanleiding zijn geweest voor Jacoba's vertrek naar Engeland.³² Of het ging om feit of (gedeeltelijke) fictie valt niet meer uit te maken.

5.5 Verdragen (1427-29)

Op 17 april 1427 stierf Jan van Brabant, op natuurlijke wijze. Als hertog van Brabant werd hij opgevolgd door zijn broer, Filips van Sint-Pol. In Henegouwen werd gevreesd voor een conflict over de opvolging in het graafschap. Margaretha droeg de burgers van Sint-Ghislain op hun stad goed te bewaken.³³ Filips van Bourgondië wierp zichzelf op als gouverneur, terwijl Margaretha de rechten van haar dochter als vorstin verdedigde. Beiden probeerden de Staten van Henegouwen aan hun kant te krijgen. Eind april kwamen deze op verzoek van Filips bijeen in Condé. De hertogelijke vertegenwoordigers zetten uiteen waarom het bestuur niet aan Jacoba en haar Engelse echtgenoot moest worden overgedragen, maar aan Filips. Margaretha schitterde bij deze vergadering door afwezigheid, en werd daarom twee dagen later door een delegatie bezocht in Le Quesnoy. De Statenvertegenwoordigers smeekten haar om met het oog op welzijn en vrede in het graafschap bij de volgende bijeenkomst, in Valenciennes, wèl aanwezig te zijn.³⁴

Margaretha gaf gehoor aan deze smeekbede. Op 18 mei vond in Valenciennes een Statenvergadering plaats, die door de grootbaljuw van Henegouwen op verzoek van de vorstin-weduwe en de Staten bijeen was geroepen uit naam van Jacoba. Vertegenwoordigers van Mons brachten naar voren dat Jacoba, die in Holland verbleef, moest worden geraadpleegd, alvorens een besluit kon worden genomen.

Eind mei riep Margaretha zelf de Staten bijeen, nu in Ath, dat tot haar douarie behoorde. Ondanks een uitdrukkelijk verzoek van de hertog van Bourgondië om niet naar de door Margaretha georganiseerde bijeenkomst te gaan werd toch, na enige aarzeling,

³⁰ *Brab. Yeesten*, VII 16.603-619; Dwynter, *Chronica*, VI 477.

³¹ Vander Linden, *Itinéraires*, 59.

³² *Beke-vervolg*, 366-67.

³³ *Ann St-Ghislain*, 544.

³⁴ Van Eeckenrode, *États*, 62-63; Devillers, *Cartulaire IV*, 584, 587-88; Janse, *Jacoba*, 268; *Part Cur II*, 306-07; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 48.

aan haar verzoek gehoor gegeven. Tijdens de bijeenkomst werd Jacoba's standpunt naar voren gebracht, aan de hand van een brief die ze aan haar moeder had gestuurd.³⁵ Jacoba stuurde vanuit Gouda nog een aantal brieven, aan de Henegouwse Staten en aan de stad Mons, met het dringende verzoek haar als vorstin te erkennen en het bestuur in overleg met haar moeder te regelen, maar het mocht niet baten. Ondanks Margaretha's diplomatieke inspanningen,³⁶ en ondanks aanvankelijke bezwaren van de stad Mons, stemden de Staten van Henegouwen tijdens de volgende bijeenkomst in met het voorstel van de Bourgondische hertog, die nu zelf aanwezig was. Hierbij speelde vermoedelijk mee dat de voorwaarden waaronder hij als plaatsvervangend vorst werd aangesteld in theorie nog perspectief voor Jacoba boden. Wanneer zij afzag van haar Engelse huwelijk zou zij het graafschap opnieuw kunnen besturen. Filips werd vanaf 23 juni in verschillende steden gehuldigd als gouverneur en erfopvolger, ook in Margaretha's thuisbasis Le Quesnoy.³⁷

Toen Filips op 30 juni Le Quesnoy aandeed beval hij zijn Henegouwse ambtenaren om zijn geliefde tante al haar landen, heerlijkheden en inkomsten terug te geven, en haar niet meer te hinderen in het bezit van haar douarie.³⁸ Op dezelfde dag erkende Margaretha hem, in aanwezigheid van haar Raad, als plaatsvervangend vorst en als erfgenaam van haar dochter, zoals de Staten van Henegouwen acht dagen eerder al hadden gedaan.³⁹ Zij benadrukte op deze manier opnieuw haar bijzondere status als vorstelijke weduwe, maar liet haar rebellie varen, en leek daarmee haar dochter, die in Holland nog altijd oorlog voerde tegen Filips, in de steek te laten. Deed zij dit uit eigenbelang? Haar inkomsten, die in 1427 een absoluut dieptepunt hadden bereikt, stegen daarna weer gestaag,⁴⁰ maar Margaretha's opstelling getuigt toch vooral van realiteitszin. Zij had zich ingespannen om de Bourgondische machtsovername te voorkomen, maar de keuze van de Staten van Henegouwen voor Filips als gouverneur was een voldongen feit. Wellicht hoopte zij door een constructieve houding richting haar neef nog iets te kunnen doen om de situatie voor Jacoba in Holland positief te beïnvloeden.⁴¹

Margaretha was in een vroeg stadium betrokken bij de vredesonderhandelingen die in de zomer van 1427 in Holland van start gingen.⁴² Waarschijnlijk was zij het die in deze periode een bezoek aan Brabant en Vlaanderen bracht. Ze werd door de amman van Brussel, met 40 ruiters en 200 infanteristen, van Sint-Brixius-Rode, ten noorden van

³⁵ Van Eeckenrode, *États*, 63-64, 122-23; Devillers, *Cartulaire IV*, 588-89; *Part Cur II*, 50-51, 307.

³⁶ Wellens spreekt van een 'waar diplomatiek offensief', geleid door Margaretha en haar dochter, zowel richting Engeland als richting de Staten van Henegouwen, om Filips' machtsovername te voorkomen (Wellens, *États*, 105).

³⁷ Devillers, *Cartulaire IV*, 593, 596-98, 602-05, 608-09, 615; Van Eeckenrode, *États*, 64; Van Eeckenrode, *Rituals*, 236-37; Janse, *Jacoba*, 268-69; Monstrelet, *Chronique IV*, 277-78; *Part Cur II*, 52; Van Riemsdijk, *Ruwaardschap*, 48-49; Smit, *Vorst*, 194; Wellens, *États*, 107-08.

³⁸ Devillers, *Cartulaire IV*, 612-13.

³⁹ Afschrift in Mathieu, *Marguerite*, 167-72, verwijst naar: ADN, CC, Régistre des Chartes, B 1604, f 73. De tekst waarmee de Staten van Henegouwen Filips op 22 juni benoemden tot gouverneur (Devillers, *Cartulaire IV*, 602-04) is onderdeel van de tekst van deze oorkonde.

⁴⁰ Brandsma, *Princely widows*, 114; zie ook paragraaf 8.5.

⁴¹ Janse suggereert eigenbelang wanneer hij constateert dat Filips hiermee Jacoba en Margaretha uit elkaar speelde, maar benoemt ook Margaretha's politieke calculatie (Janse, *Jacoba*, 269-70).

⁴² Janse, *Jacoba*, 277; N.A., AGH 62, f 16. In het *Livre des trahisons* wordt Margaretha als bemiddelaar aangeduid, in een paragraaf met de titel '*Comment la douaigière de Henault fist la pais du duc Philippe et de sa fille, damme de Hollande*'. Vermoedelijk heeft dit betrekking op de Zoen van Delft, al wordt deze foutief in 1427 geplaatst (*Livre des trahisons*, 196).

Brussel, naar Hellegat aan de Rupel geëscorteerd, vanwaar ze waarschijnlijk de boot naar Antwerpen nam, en vandaar mogelijk verder naar Holland en Zeeland.⁴³

Op welke wijze Margaretha betrokken was bij de verdere onderhandelingen, die uiteindelijk leidden tot de Zoen van Delft, is niet bekend. De Zoen werd op 3 juli 1428 in het openbaar door Jacoba en Filips uitgesproken. Jacoba werd door Filips erkend als gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland, maar droeg het feitelijke bestuur over aan haar neef, als ruwaard. Zij zag af van haar Engelse huwelijk, en beloofde de geldigheid van haar huwelijk met wijlen Jan van Brabant niet langer aan te vechten. Wanneer zij opnieuw in het huwelijk zou treden dan diende dit te gebeuren met toestemming van de Bourgondische hertog, haar moeder en de Staten van de drie graafschappen. Ondanks haar betrokkenheid bij het conflict was Margaretha geen partij in de Zoen. In tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen was ze zelfs niet aanwezig bij de plechtigheid in Delft. Vier dagen erna, op 7 juli, was zij nog in Le Quesnoy, waar ze werd bezocht door een vertegenwoordiger van het stadsbestuur van Mons. De stad deed een beroep op haar om te bemiddelen bij Jacoba, indien die nog wrok zou koesteren over de eerdere gebertenissen, en bood aan om Margaretha te vergezellen naar Holland.⁴⁴

De gravin-weduwe reisde kort daarna naar Holland, waar zij op 16 juli in Leiden een aantal voorwaarden van de Zoen onderschreef in een aparte overeenkomst. Ze erkende Filips als erfopvolger (*'vray hoir et heritier'*) van Henegouwen, Holland en Zeeland indien Jacoba zonder wettig nageslacht vóór hem zou sterven. In dat geval zou zij hem als vorst erkennen, met inachtneming van haar rechten in haar douarie (*'sauf et réservé à nous nostre droit de douare et assenne'*). Ze beloofde hem te gehoorzamen als plaatsvervangend bestuurder (*'rewart et gouverneur'*), tot haar dochter met toestemming van Filips, haarzelf en de Staten opnieuw getrouwd zou zijn. Mocht haar dochter zonder toestemming opnieuw in het huwelijk treden, dan zegde zij bij voorbaat toe om niet Jacoba en de nieuwe echtgenoot, maar uitsluitend haar neef, de Bourgondische hertog te zullen gehoorzamen, 'onherroepelijk en zonder weerstand te bieden'. Opnieuw werd ze voor haar goede gedrag beloond: kort daarna erkende Filips Margaretha's rechten op haar Hollandse douarie en de bijbehorende inkomsten en droeg zijn ambtenaren op haar hierin niet meer te hinderen, net zoals hij een jaar eerder in Henegouwen had gedaan.⁴⁵

Het kasteel van Schoonhoven, de stad die Jacoba gedurende de hele oorlog trouw was gebleven, kreeg Margaretha niet direct terug. In de Zoen van Delft was bepaald dat Jacoba alle sloten aan Filips zou overdragen.⁴⁶ Voor de overige kastelen die in handen van Margaretha waren, zoals slot Teilingen, gold dit niet, maar Filips hechtte er kennelijk aan om zich als landsheer te doen gelden in de strategisch gelegen stad die tijdens de oorlog aan de tegenpartij had toebehoord. Op 1 augustus 1428 bevestigde de hertog vanuit Leiden de privileges van Schoonhoven.⁴⁷ Hij gebruikte de stad als pressiemiddel, opdat Margaretha

⁴³ Wauters, *Environs*, 305 refereert aan 'Margaretha van Beieren'. Aangezien de echtgenote van Jan zonder Vrees in 1424 was overleden wordt vermoedelijk Margaretha van Bourgondië bedoeld.

⁴⁴ Jacoba had Mons in 1427, kort na het verdrag van Douai, in een brief vals en verraderlijk genoemd (Janse, *Jacoba*, 227). De stad vroeg Margaretha te bemiddelen bij haar dochter, zodat deze zich zou inzetten voor het behoud van stedelijke privileges, en voor betaling van de door Margaretha en Mons gemaakte onderhandelingskosten voor het verdrag van Douai vanuit de aan Filips van Bourgondië toegezegde landelijke bede. Margaretha zegde toe dit graag te doen (*Part Cur II*, 88-91, 315; Von Löher, *Beiträge II*, 189). Zoen van Delft: Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, nr 62.

⁴⁵ Bousmar, *Comtés*, 424; Devillers, *Cartulaire V*, 1-5.

⁴⁶ 'in sinen handen setten alle die slote' (Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, nr 63, p. 233).

⁴⁷ Visser, *Schoonhoven*, 82; Smit, *Vorst*, 197.

zich zou houden aan de gemaakte afspraken. Alleen wanneer Jacoba met toestemming van hemzelf, haar moeder en de Staten zou hertrouwen zou het kasteel opnieuw in bezit van de vorstin-weduwe komen. Ook de kastelein van Schoonhoven moest zweren zich aan deze afspraak te zullen houden. Hij mocht de stad alleen aan Margaretha overdragen als hij een bezegelde instemming van Filips met een eventueel huwelijk in handen had, of wanneer Filips eerder zou overlijden dan zij. De kastelein bevestigde dit ruim een jaar later ook schriftelijk. Filips had er intussen voor gezorgd dat deze positie werd ingenomen door één van zijn vertrouwelingen, Hugo van Lannoy.⁴⁸

Het land van Schoonhoven bleef wel in Margaretha's bezit, en zij bleef ook welkom in de stad. Op 3 augustus 1428 verstrekte zij er een leen. In augustus bezegelde zij ook in Noordwijk en Teilingen diverse leenoorakonden, waarmee zij haar autoriteit in haar Hollandse douarie herbevestigde.⁴⁹ Jacoba en Filips reisden na een huldigingstocht in Holland gezamenlijk via Zeeland naar Henegouwen om zich ook daar te laten huldigen. Op 17 september bezochten ze Margaretha in Le Quesnoy.⁵⁰ Filips bevestigde nu ook haar rechten op Flobecq en Lessines, al bleef hij dit gebied beschouwen als Vlaams grondgebied.⁵¹ Om Jacoba's terugkeer te vieren werd in oktober in Mons een toernooi georganiseerd, waarbij Filips aanwezig was. Margaretha kreeg wijn aangeboden van het stadsbestuur, maar bleef niet lang bij de feestelijkheden.⁵²

In het najaar en de winter vermaakten Margaretha en Jacoba zich, kennelijk zorgeloos, met gezamenlijke jachtpartijen in de bossen van Henegouwen.⁵³ Aan Margaretha's financiële problemen was een einde gekomen, maar dit gold niet voor die van haar dochter. Daarom werd in het Verdrag van Valenciennes in januari 1429 vastgelegd dat Jacoba voortaan jaarlijks een vast bedrag zou ontvangen in plaats van de reguliere opbrengst van haar landen, die aan fluctuaties onderhevig was. Margaretha en een aantal van haar raadsheren traden op als getuige bij dit verdrag, waarin expliciet een uitzondering werd gemaakt aangaande haar douarie: '*hier in en sijn niet begrepen die goeden, renten, upcomingen ende heerlicheden die vrou Margriete van Bourgongen ... hout in duwarien in den voirscreven landen*'. Alle overige inkomsten gingen naar de hertog van Bourgondië.⁵⁴

5.6 Brabantse kandidatuur (1430)

De gravin-weduwe was nog niet van plan om zich terug te trekken uit het politieke leven, al was ze inmiddels halverwege de vijftig. Ten tijde van Filips' gouverneurschap behield Margaretha haar prominente rol in Henegouwen. Zij werd nog steeds betrokken bij belangrijke kwesties, zoals ontevredenheid over de door de hertog aangepaste muntwaarde, en de veiligheid binnen het graafschap.⁵⁵

⁴⁸ N.A., AGH 56, 57; Blécourt en Meijers, *Mem. Rosa*, 39, nr 66.

⁴⁹ N.A., AGH 59.

⁵⁰ Smit, *Vorst*, 196-98. De kroniek van Le Févre vermeldt dat Jacoba door Filips naar haar moeder in Henegouwen werd gebracht: 'fut menée ... hounourablement et paisiblement devers sa mère, ... pour demourer avec elle' (Le Févre, *Chronique*, 135). Jacoba verbleef, vermoedelijk om politieke redenen, van oktober 1428 tot maart 1429 in Valenciennes (Bousmar, *Comtés*, 426, nt. 131).

⁵¹ Devillers, *Cartulaire V*, 15-16; Van Eeckenrode, *États*, 66-67; Vander Linden, *Itinéraires*, 71; *Ann St-Ghislain*, 546.

⁵² Bousmar, *Comtés*, 426; Janse, *Jacoba*, 287; Devillers, *Cartulaire V*, 22, nt. 1.

⁵³ *Ann St-Ghislain*, 547.

⁵⁴ Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, 255-59; Janse, *Jacoba*, 295-98.

⁵⁵ Devillers, *Cartulaire V*, p. VI; Van Eeckenrode, *États*, 68; Vinchant, *Annales IV*, 169.

In de zomer van 1430 verbleef zij in Holland, waar zij Jacoba's latere vierde echtgenoot, de Zeeuwse edelman Frank van Borssele, ontmoette. Of er op dat moment al plannen voor een huwelijk waren is niet bekend. Duidelijk is wel dat er in deze periode sprake was van een goede samenwerking tussen Jacoba en de Borsseles, waarbij ook Margaretha betrokken was. Dit is opmerkelijk, omdat de Zeeuwse familie behoorde tot het Kabeljauwse kamp, tot voor kort Jacoba's tegenstanders. Vermoedelijk was het vooral financiële nood die Jacoba de kant van de vermogende Zeeuwen op dreef. Margaretha was in deze periode getuige bij door Jacoba vanuit Den Haag uitgevaardigde besluiten, waarbij zij in tenminste één geval functioneerde als hoofd van Jacoba's Raad: '*présens de son conseil: madamme la ducesse, sa mère, en chieff*'.⁵⁶ Een andere oorkonde is mede bezegeld door Frank en Floris van Borssele. Margaretha's goede relatie met de Borsseles blijkt ook uit het feit dat zij in juli 1430 Sommelsdijk in Zeeland aan Floris van Borssele verkocht.⁵⁷

Ook de verstandhouding tussen Margaretha en haar neef, de hertog van Bourgondië, lijkt in deze periode goed te zijn geweest, althans in zakelijk opzicht.⁵⁸ Maar een nieuw meningsverschil diende zich aan. Na terugkeer in Henegouwen bereikte Margaretha het nieuws van het overlijden van haar neef Filips van Sint-Pol, hertog van Brabant, op 4 augustus 1430. Ze zette de opmerkelijke stap haar rechten op de opvolging te claimen. Haar belangrijkste concurrent was de hertog van Bourgondië.⁵⁹

De Staten van Brabant kozen na twee maanden van overleg voor de laatste. In de *Brabantsche Yeesten* wordt de nadruk gelegd op de formele kant van de kwestie: Margaretha was zelf naar Leuven gekomen en had haar zaak uitgebreid bepleit tegenover de Staten van Brabant, maar een zware delegatie van de hertog van Bourgondië wist haar argumenten te weerleggen. Na rijp beraad kozen de Staten van Brabant daarom voor Filips als opvolger.⁶⁰ Vermoedelijk was men van mening dat Margaretha te weinig politiek gewicht had, vergeleken met haar neef. Bovendien brachten volgens Chastellain, die uitgebreid op de kwestie ingaat, ook sommige van haar eigen raadsheren naar voren dat jonge mannelijke vorsten in het algemeen worden verkozen boven vrouwen, vooral oudere, zonder echtgenoot of andere man om hen te verdedigen. Ook konden de geruchten die in Brabant de ronde deden naar aanleiding van brieven die Margaretha had rondgestuurd over haar opvolgingsrechten volgens Chastellain leiden tot verdeeldheid.⁶¹ De Brabanders kozen daarom voor de vorst die hen 'kon bewaken en verdedigen en de vrede kon bewaren'.⁶² Wat de kronieken niet expliciet vermelden is dat een keuze voor Margaretha onvermijdelijk tot een conflict met Filips zou hebben geleid.

⁵⁶ Mogelijk was Jacoba zelf afwezig (Devillers, *Cartulaire V*, 89).

⁵⁷ N.A., AGH 59, f 29v-30; Devillers, *Cartulaire V*, 113; Van Mieris, *Charterboek IV*, 983. Margaretha's hield zich in juni-juli 1430 bezig met het beheer van haar douarie in Holland, vooral vanuit Teilingen (AGH 59). Zie over Jacoba's toenadering tot de Borsseles: Janse, *Jacoba*, 299-301.

⁵⁸ Dit blijkt bijvoorbeeld uit de bevestiging van de verkoop van Sommelsdijk door Filips, en een voor Margaretha gunstige uitspraak over de zeevang op het strand bij Noordwijk (N.A., AGH 59, f 33, 34v.).

⁵⁹ Margaretha was als zuster van Antoon, de vader van Filips van Sint-Pol, de meest naaste verwant. Filips van Sint-Pol had geen wettig nageslacht, maar had in 1427 Filips de Goede als opvolger aangewezen, mocht hij zelf kinderloos overlijden. Brabant kende geen formele regels voor de opvolging, in de praktijk werd deze bepaald door de vorst in samenspraak met de Staten (Stein, *Politiek*, 167-69; Uyttebrouck, *Gouvernement*, 131-36).

⁶⁰ Uyttebrouck, *Gouvernement*, 522-23; *Brab. Yeesten*, VII 17.837-18.016. Zie ook Dynter, *Chronica*, VI 500-502. Margaretha was op 20 augustus in Leuven (Uyttebrouck, *Gouvernement*, 136).

⁶¹ Welke brieven dit waren is onbekend. Jacoba steunde de aanspraken van haar moeder met een brief aan de Brabantse steden (Vrancken, *Inkomsten*, 73).

⁶² Chastellain, *Chronique II*, 81-83.

Het is gissen naar Margaretha's persoonlijke overwegingen om zich kandidaat te stellen. Was het werkelijk haar ambitie om hertogin van Brabant te worden, en dacht zij een kans te maken tegen haar machtige neef? Vermoedelijk greep zij de gelegenheid vooral aan om druk te kunnen uitoefenen op Filips. In elk geval liet zij de zaak niet rusten nadat deze op 5 oktober als hertog van Brabant was geïnaugureerd. Ze schreef haar *'lieve ende zeer geminde neve'* een brief, waarin zij haar optreden na de dood van Filips van Sint-Pol trachtte te rechtvaardigen, maar eveneens benadrukte dat Filips de Goede als machtige vorst werd geacht haar rechten als zijn tante en weduwe te beschermen: *'...want het soude u ... lastelic wesen te besitten tselve dat mij uut vollen rechte toebehoirt, aengesien dat ic u muye bin ende wedewevrouwe die gij na uwen groten herlicheiden sculdich sijt te beschermen'*. Ze stelde voor om een commissie te benoemen die de legitimiteit van de opvolging moest onderzoeken om tot een bindend advies te komen. Indien de commissie zou concluderen dat de opvolging door de Bourgondische hertog legitiem was, dan zou zij hem daarin niet hinderen. Maar wanneer haar rechten sterker bleken te zijn, dan ging zij er vanuit dat Filips ook haar niet zou hinderen: *'... ende off men desgelicx vonde dat mijn rechte beter wair, dat gy mij dan dat sonder hinder wilt laten aenvairden ende gebruiken ende ic sal so redeliken dair mede ommegaan datts u weynich ontberret sal wesen'*. De gravin-weduwe dreigde tenslotte dat zij juridische stappen zou zetten als Filips niet op haar voorstel zou ingaan: *'... ende lieve geminde neve, off gij niet beraden en wairt te doen als voirscr is, so en wilt niet voir euvel nemen dat ik miin rechten vervolge...'*⁶³

Voor zover bekend is Filips niet ingegaan op dit toch zeer redelijke voorstel.

5.7 Een vijandig hart (1431-33)

*'Want er was op aarde geen dame zo moedig, noch met een zo vijandig hart als zij, wanneer zij kwaad wilde berokkenen.'*⁶⁴

Hoewel Margaretha zich niet had neergelegd bij het feit dat haar neef nu hertog van Brabant was, was er in de jaren 1431-32 geen sprake van een openlijk conflict. Toen Filips in november 1431 met zijn derde echtgenote Isabella van Portugal Henegouwen bezocht reed Margaretha samen met hen Mons binnen.⁶⁵ De volgende dag vond een Statenvergadering plaats, waarna Filips met een groot gezelschap meer dan een week in Henegouwen verbleef en diverse jachtpartijen organiseerde. Of Margaretha hieraan deelnam is niet zeker, maar ze stelde wel haar jagers ter beschikking van het hertogelijk gezelschap.⁶⁶

De schijnbare pais en vree waren opnieuw van korte duur. In het voorjaar van 1433, kort voor de definitieve machtsoverdracht door Jacoba, gaf de Bourgondische hertog

⁶³ N.A., AGH 58 (gelijktijdig afschrift). De brief is ongedateerd, maar moet geschreven zijn na 5 oktober 1430, de dag waarop Filips de Goede door de Staten van Brabant als opvolger werd gekozen. Merkwaardig is dat het afschrift in het Middelnederlands is opgesteld. Mogelijk was het origineel Franstalig. De plaats van uitgave is onbekend. De brief zou vanwege de details over het diplomatieke verkeer na de dood van Filips van St.-Pol een nadere studie waard zijn. Zie ook Stein, *Affaire*, 12.

⁶⁴ *'Car savoir faut que en la terre n'avoit dame nulle de si fier courage que elle estoit, ne de si dur ennemi coeur, lá ou elle vouloit mal'* (Chastellain, *Chronique II*, 84).

⁶⁵ Dit was het eerste bezoek van Isabella aan Henegouwen. Ze ontving waardevolle geschenken van het stadsbestuur van Mons (*Part Cur II*, 335-36, 338-39)..

⁶⁶ *Ann St-Ghislain*, 552; Niedermann, *Jagdwesen*, 215-16.

opdracht om de Henegouwse edelman Gilles de Potelle te laten arresteren. Margaretha en haar volgelingen in Henegouwen zouden een moordaanslag op Filips hebben beraamd. Omdat deze zelf in Holland en Zeeland verbleef, in verband met zijn huldiging als graaf aldaar, schakelde hij zijn echtgenote in. Isabella ontbood de grootbaljuw van Henegouwen, Wilem van Lalaing, naar Brussel en gaf hem namens haar echtgenoot instructies, niet alleen aangaande de arrestatie, maar ook voor de manier waarop de gevangene moest worden bewaakt. Potelle, een lid van Margaretha's hofhouding, werd in Le Quesnoy aangehouden en vervolgens gevangen gezet in het kasteel van Mons, samen met ene Lambot de la Bouverie.⁶⁷ Na terugkeer in Brussel gaf Filips opdracht de gevangenen naar Lille te brengen, waar Potelle na verhoor bekende een aanslag te hebben beraamd. Vervolgens werd hij overgebracht naar het kasteel van Beuvrages bij Valenciennes, waar Filips inmiddels verbleef, tijdens zijn huldigingstocht door Henegouwen. De hertog zorgde ervoor dat vertegenwoordigers uit Brabant, Vlaanderen, Artesië, Henegouwen, Holland en Zeeland getuige waren van de bekentenis. Daarna gaf hij opdracht om beide gevangenen naar Mons te brengen, waar ze op 22 mei 1433 op de markt werden gevierendeeld. Hun lichaamsdelen werden op staken in Mons, Halle, Maubeuge en Valenciennes tentoongesteld als afschrikwekkend voorbeeld.⁶⁸

Hoewel de hiervoor geciteerde administratieve bronnen weinig aanknopingspunten bieden voor Margaretha's betrokkenheid, wordt zij in sommige kronieken toch als brein achter de beraamde aanslag aangeduid. Volgens het *Livre des trahisons* waren Margaretha en Jacoba gezamenlijk opdrachtgever voor de moord, die met een vergiftigde pijl had moeten plaatsvinden, tijdens een toernooi in Henegouwen. Monstrelet vertelt dat Potelle de aanslag samen met een aantal andere Henegouwse edelen had beraamd en dat deze tijdens een jachtpartij had moeten plaatsvinden. Jan van Vendegies sloeg op de vlucht, en ontving later gratie van de hertog. Margaretha werd verdacht van betrokkenheid, maar uiteindelijk kwam daar niets over aan het licht.⁶⁹ Chastellain daarentegen, die als kroniekschrijver in dienst was van Filips de Goede, wijst Margaretha zonder aarzeling als schuldige aan. Hij legt een rechtstreeks verband met de Brabantse opvolging drie jaar eerder, waarover zij wrok was blijven koesteren. De gravin-weduwe zou buitengewoon ontstemd zijn geweest omdat haar rechten waren aangetast, en bovendien nog altijd verbitterd over wat de Bourgondische hertog haar dochter had aangedaan. 'En hoewel zij destijds na verloop van tijd en door redelijke argumenten weer tot bedaren was gekomen, werd zij nu voortgedreven door een bittere hartstocht en raakte buiten zichzelf van woede en venijn. Omdat ze te zwak was om zich te verzetten zinde zij op een boosaardige wraak op haar neef. Want er was geen dame op aarde moediger dan zij, maar ook geen met zo'n vijandig hart, wanneer zij kwaad wilde doen.'⁷⁰ Daaraan voegt hij toe dat zij als kleindochter van een Franse koning een sterk standsbesef had, en verwachtte als zodanig te worden erkend. Het was weliswaar begrijpelijk dat zij snode plannen koesterde jegens

⁶⁷ Gilles de Mortagne werd meestal aangeduid als Gilles de Potelle, naar het vlakbij Le Quesnoy gelegen kasteel (Flammang, *Partis*, 551). Hij was *escuyer* (jonkheer). In 1421 schonk Margaretha hem een paard (ADN, B 7980, f 68). In 1423 werd hij samen met andere leden van haar hofhouding gevangen genomen door de Armagnacs (*Part Cur I*, 62-63).

⁶⁸ Devillers, *Cartulaire V*, XXXI; VI, 611-14, nt. 2; Janse, *Jacoba*, 320.

⁶⁹ *Livre des trahisons*, 196; Monstrelet, *Chronique V*, 67. Jan van Vendegies was provoost van Le Quesnoy en kastelein van Ath, en maakte deel uit van Margaretha's entourage (*Ann St-Ghislain*, 560). Familieleden waren lid van haar hofhouding.

⁷⁰ '... *aigre passion ... enflée de venin et de fureur... Car savoir faut que en la terre n'avoit dame nulle de si fier courage que elle estoit, ne de si dur ennemi coeur, là ou elle vouloit mal*' (Chastellain, *Chronique II*, 84).

haar neef, maar zij zag hem ten onrechte als haar vijand, want hij had zich niet als een tiran gedragen, maar steeds rationeel gehandeld, in overleg met de betrokken landen en met het oog op het algemeen belang. Maar aangezien een vrouwenhart nu eenmaal niet makkelijk tot rust is te brengen wanneer het eenmaal door een hardnekkig denkbeeld is bevangen dreven giftige gedachten Margaretha er uiteindelijk toe haar lang gekoesterde plannen, waarvan zij maar niet kon genezen, jegens haar neef ten uitvoer te brengen. Hiervan werd haar edele dienaar, Gilles de Potelle, het slachtoffer, aldus nog steeds Chastellain.⁷¹

Het behoeft geen betoog dat de Bourgondische hofschrijver hiermee niet alleen een buitengewoon negatief, maar ook nogal stereotyp beeld schetst van Margaretha als wraakzuchtige oude vrouw. Tegelijkertijd pleit hij Filips vrij van de tirannie die een politieke moord had kunnen rechtvaardigen.⁷²

Hoewel Margaretha inderdaad voldoende reden had om wrok te koesteren jegens haar neef, en ongetwijfeld een hoog standsbesef, past het hier geschetste beeld niet bij haar karakter zoals dat tot nu toe naar voren is gekomen. Zij was eerder realistisch en berekenend dan kwaadwillend en impulsief. Pure wraakzucht als drijvende kracht voor haar handelen is daarom onwaarschijnlijk, maar er was ook een rationeel motief. De arrestatie van Potelle viel samen met de definitieve machtsoverdracht van Jacoba als gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland aan Filips van Bourgondië, maar het lot had op dat moment nog gekeerd kunnen worden. Wanneer Filips, die opnieuw kinderloos was, was komen te overlijden zouden de graafschappen zijn terugvallen aan Jacoba en haar nakomelingen. Een complot tegen de hertog kan dus zijn voortgekomen uit politieke berekening.

Janse heeft de mogelijkheid geopperd dat het complot om hem te vermoorden door Filips de Goede zelf is bedacht, om zodoende zijn tante te intimideren en haar aanhangers definitief te ontmoedigen.⁷³ Op basis van de overgeleverde feiten is dit zeker mogelijk. Wat opvalt is dat Filips de arrestatie, de omstandigheden waaronder Potelle gevangen werd gehouden en het verhoor vanaf het begin sterk heeft gecontroleerd.⁷⁴ Opmerkelijk is ook dat in tegenstelling tot de twee eerdere zaken, de moord op Jan van Beieren en het complot tegen de hertog van Brabant, waarvan de inhoud van de bekentenissen *in extenso* is overgeleverd, er inhoudelijk niets bekend is over de bekentenis van Potelle, hoewel Filips ervoor had gezorgd dat hierbij getuigen uit diverse landen aanwezig waren.⁷⁵ Maar of het nu Margaretha was die een aanslag beraamde tegen haar neef, of Filips die een bondgenoot van zijn tante liet executeren om haar onder de duim te houden, de terechtstelling van Gilles de Potelle toont hoe dan ook aan dat de onderlinge verhouding na alle conflicten was verhard.

⁷¹ '... fut pris et décapité pour elle ...' (Chastellain, *Chronique II*, 85; 83-87).

⁷² Bousmar, *Empoisonneuse*, 83-87.

⁷³ Janse, *Jacoba*, 319, en voor een vergelijkbaar geval: *id.*, 93- 94. Volgens Vinchant waren de stenen waarop het schavot voor Gilles de Potelle was gebouwd in 1627 nog te zien op de markt van Mons, om kwaadwilligen ervan te weerhouden een aanslag op hun vorst te plegen (Vinchant, *Annales IV*, 149). Vaughan vindt de betrokkenheid van Margaretha en Jacoba bij de diverse aanslagen onwaarschijnlijk, maar geeft geen argumenten (Vaughan, *Philip the Good*, 52-53).

⁷⁴ Dit gold mogelijk ook voor de verslaglegging: op 20 mei 1433 verzocht hij Thiery le Roi, de Henegouwse bewaarder van oorkonden, hem op 26 mei (dus kort na de terechtstelling) geschriften met betrekking tot Gilles de Potelle en zijn handlangers te brengen (Bousmar, *Empoisonneuse*, 86 nt. 42).

⁷⁵ Filips de Goede was in deze periode, al dan niet terecht, zeer op zijn hoede voor verraad. Zie voor voorbeelden: Devillers, *Cartulaire V*, 119-22; Stein, *Affaire*, 15, nt 33 en 20.

Conclusie

Margaretha's steun aan Jacoba als Beierse erfdochter betekende dat zij in de jaren 1425-33 meermaals tegenover het hoofd van haar eigen dynastie kwam te staan, zij het niet altijd openlijk. Toen Margaretha haar Bourgondische neef Jan van Brabant niet langer erkende als graaf van Henegouwen-Holland werd zij voor haar 'rebellie' bestraft met financiële maatregelen, in de vorm van stopzetting van betalingen en inname van grote delen van haar douarie.

Tijdens de oorlogsjaren 1425-28 werd vanuit verschillende delen van de douarie tegen het Bourgondisch gezag verzet gepleegd. Gebieden in Holland die hiertoe behoorden boden onderdak aan vijanden van de hertog, weigerden belasting te betalen en steunden Jacoba met geld en manschappen. Van Schoonhoven is bekend dat het, in bezit van Margaretha en haar 'Hoekse vrienden' gedurende de hele oorlog een steunpunt voor Jacoba bleef, maar ook vanuit Texel, Wieringen, Beverwijk en het gebied rondom Teilingen werd verzet gepleegd. In hoeverre dit door Margaretha persoonlijk werd aangestuurd is onduidelijk.

Uiteindelijk bleek Filips de Goede de sterkste speler. Margaretha moest zich neerleggen bij het feit dat haar neef, aanvankelijk als gouverneur, zowel in Henegouwen als in Holland de macht overnam. Zij bleef haar bijzondere status als vorstelijke weduwe benadrukken door zich niet aan te sluiten bij algemene verdragen, zoals de Zoen van Delft, maar aparte overeenkomsten met hem te sluiten. Filips deed hierop toezeggingen wat betreft teruggave van de douarie en herstel van inkomsten, die hij ook nakwam.

Margaretha's 'rebellie' tegen haar eigen dynastie was hiermee echter nog niet voorbij. In 1430 deed ze een gooi naar de opvolging in het hertogdom Brabant, waarvoor zij na de dood van Filips van Sint-Pol als meest naaste verwant in aanmerking kwam. Vermoedelijk zag zijzelf ook wel in dat zij weinig kans maakte, maar op dynastieke gronden kon haar claim niet zomaar aan de kant worden geschoven. Waarschijnlijk gebruikte zij deze troef om druk uit te oefenen op andere terreinen.

In de historiografie, zowel contemporain als modern, wordt nogal eens de nadruk gelegd op Margaretha's veronderstelde betrokkenheid bij een aantal complotten. Het gaat daarbij om de moord op Jan van Beieren, een voorgenomen ontvoering van Jan van Brabant, en het summum: het beramen van een moordaanslag op Filips de Goede. Hoewel haar betrokkenheid in de meeste van deze gevallen aannemelijk is op basis van motief, middelen en mogelijkheden, is zij destijds nooit formeel beschuldigd, laat staan veroordeeld. Wellicht hing dit samen met haar hoge status en vrouwzijn. Gezien haar gedrevenheid is niet ondenkbaar dat zij zich hier mee inhield, maar haar feitelijke betrokkenheid kan achteraf niet meer worden vastgesteld. Zelfs de vraag of er daadwerkelijk sprake was van een complot, en zo ja met welk doel, kan niet in alle gevallen met zekerheid worden beantwoord. Op het eerste na zijn de genoemde samenzweringen namelijk niet ten uitvoer gebracht. Verdachtmaking en overdrijving, met als doel reputatieschade en intimidatie, behoren in twee van de genoemde gevallen duidelijk tot de mogelijkheden. Dergelijke praktijken waren, net als politieke moorden en complotten, inherent aan de laatmiddeleeuwse politiek, ook binnen Margaretha's familiekring. Het is niet ondenkbaar dat ook zij zich hier mee bezighield, maar zeker is dat niet.

Een alternatieve verklaring voor de veronderstelde complotten om Jan van Brabant te ontvoeren en Filips de Goede te vermoorden is dat de Bourgondische hertog bekentenissen liet afdwingen om zijn tante en haar aanhang te intimideren. De verhoudingen tussen

Margaretha en het hoofd van haar dynastie waren ernstig verstoord. Beiden speelden hoog spel om hun doel te bereiken.